

Краснова І.В.

доктор економічних наук, професор,
професор кафедри банківської справи та страхування,
Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана
e-mail: krasnova_iryna@kneu.edu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4507-6629>

Журавльов О.С.

кандидат економічних наук,
радник голови Ради директорів
Професійної асоціації
корпоративного управління
м. Київ, Україна
e-mail: zhuravlevoleg@gmail.com
ORCID: 0009-0004-3243-9242

Шевалдіна В.Г.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри банківської справи та страхування,
Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана
м. Київ, Україна
e-mail: shevaldina.valentyna@kneu.edu.ua
ORCID 0000-0001-7496-1443

ВПЛИВ ВОЄННОГО СТАНУ НА БАНКІВСЬКИЙ СЕКТОР УКРАЇНИ

Krasnova Iryna V.

Doctor of Economics, Professor,
Kyiv National Economic University named
after Vadym Hetman, Ukraine;
e-mail: iryna_krasnova@kneu.edu.ua;
ORCID ID: 0000-0002-4507-6629

Zhuravlev Oleg S.

Applicant for the Department of Banking and Insurance
KNEU named after Vadim Hetman
Peremohy Avenue, 54/1, Kyiv, Ukraine
e-mail: zhuravlevoleg@gmail.com
ORCID: 0009-0004-3243-9242

Shevaldina Valentyna G.

PhD. in Economics, Associate Professor
Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman, Ukraine;
e-mail: shevaldina.valentyna@kneu.edu.ua
ORCID ID: 0000-0001-7496-1443

IMPACT OF MARTIAL LAW ON THE BANKING SECTOR OF UKRAINE

Анотація. Україна після закінчення воєнних дій буде проводити відбудову усіх політичних, соціальних та економічних сфер. Банківська система в сучасному світі відіграє особливо важливу роль і впливає на всі сфери життя суспільства. Банки, їх відділення та філії є ланкою між урядом та бізнесом для стимулювання збільшення кількості підприємств, їх розвиток та справжньої конкуренції. З широкомасштабним вторгненням РФ на територію України перед банківською спільнотою постали завдання не допустити паніки, забезпечити безперебійну роботу та стабільність бан-

ківської системи. У статті надано оцінку змінам у стані банківської системи України в умовах воєнного стану. Огляд банківського сектору України у воєнний період виявив стійкість банківської системи, яка, зазнаючи впливу системних ризиків, вистояла. У статті, за офіційними звітами НБУ за 2022 та попередні роки проаналізовано тенденції та проблеми стану банків в Україні за основними показниками у воєнний час. Банківський сектор, зазнаючи відтоку депозитів на початку широкомасштабного вторгнення росії, достатньо швидко відновив клієнтську базу, але фактично заморозив кредитний портфель, який, враховуючи девальвацію гривні, практично не зростає. Загальний портфель інвестицій у державні цінні папери також скоротився на 10 %. Акцентовано на домінуванні державних банків, які й надалі користуються матеріальними та моральними перевагами, зокрема і на випадок стресу. Це вплинуло на зростання їх частки в активах і коштах клієнтів у 2022 р. по банківському сектору. Надано узагальнену характеристику фінансових ризиків, що становили основні виклики для банківського сектору в цей період, запропоновано шляхи їх уникнення. До таких ризиків віднесено: операційний, ліквідності та кредитний. Визначено, що на кінець 2022 р. банківська система України зберігає прийнятний рівень операційної стабільності, надлишкової ліквідності та намагається мінімізувати фактори кредитного, операційного і валютного ризиків. Запропоновано комплекс заходів для повоєнного відновлення економічної активності банків України. Після закінчення воєнних дій Україна потребуватиме масштабної відбудови економіки на основі плану уряду за підтримки міжнародних донорів. Уже сьогодні банки мають напрацьовувати фундаментальні засади, програми і механізми участі у повоєнній відбудові економіки. НБУ має вживати заходів для стимулювання економічного зростання та забезпеченості фінансової стабільності.

Ключові слова: ризик, кредитний портфель, проблемні кредити, депозити, капіталізація, фондування, державні банки, ризик ліквідності, іпотека, міжнародна підтримка, роздрібний банкінг, цифровізація, економічний розвиток, резерви, баланс банку.

Abstract. After the end of the hostilities, Ukraine will engage in the reconstruction of all political, social, and economic spheres. The banking system plays a particularly important role in the modern world, influencing all areas of societal life. Banks, their branches, and subsidiaries act as a link between the government and businesses, stimulating the increase in the number of enterprises, their development, and genuine competition. Following the invasion of Russian forces into Ukrainian territory, the banking community faced the task of preventing panic, ensuring uninterrupted operations, and maintaining the stability of the banking system. This article provides an assessment of the changes in the state of Ukraine's banking system under conditions of a state of war. An overview of Ukraine's banking sector during the wartime period revealed the resilience of the banking system, which endured the impact of systemic risks. The article analyzes trends and issues related to the state of banks in Ukraine based on the key indicators during the wartime period, using official reports from the NBU for 2022 and previous years. Although the banking sector experienced deposit outflows at the beginning of the war with Russia, it relatively quickly restored its customer base, but effectively froze its loan portfolio, which, considering the devaluation of the hryvnia, practically did not grow. The overall investment portfolio in government securities also contracted by 10%. The emphasis is placed on the dominance of state banks, which continue to enjoy material and moral preferences, including in times of stress. This influenced the increase in their share of assets and customer funds in the banking sector in 2022. The article provides a generalized characterization of financial risks that posed major challenges to the banking sector during this period and proposes ways to avoid them. Such risks include operational risk, liquidity risk, and credit risk. It is determined that by the end of 2022, Ukraine's banking system maintains an acceptable level of operational stability, excess liquidity, and seeks to minimize factors of credit, operational, and currency risks. A complex of measures is proposed for the post-war recovery of banking activity in Ukraine. After the cessation of hostilities, Ukraine will require a massive reconstruction of the economy based on the government's plan with the support of international donors. Today, banks need to develop fundamental principles, programs, and

mechanisms for participating in post-war economic reconstruction. The National Bank of Ukraine should take measures to stimulate economic growth and ensure financial stability.

Keywords: risk, loan portfolio, non-performing loans, deposits, capitalization, funding, state banks, liquidity risk, mortgage, international support, retail banking, digitization, economic development, reserves, bank balance sheet.

JEL codes: E50, E58, F02, F21, F35, F51, G20.

Постановка проблеми. Протягом багатьох років українська банківська система страждала від слабкого управління ризиками, широко розповсюдженого кредитування пов'язаних осіб та поблажливості регулятора. Після початку російсько-української війни в 2014 р., анексії Криму та окупації частини районів Донбасу Україна пережила важку економічну кризу. Національний банк України (НБУ) відреагував на неї впровадженням масштабної програми внутрішньої професіоналізації та реформуванням банківського сектору. Проте 24 лютого 2022 р. розділило історію України на «до» та «після». Не став винятком і банківський сектор України, який в умовах повномасштабного воєнного вторгнення росії продовжив працювати в кризових умовах скорочення економіки. При цьому продемонстрував досить суперечливі, але переважно позитивні результати. Всупереч значних економічних та інфраструктурних втрат, відсутності нормальних умов діяльності, банки під керівництвом НБУ змогли зберегти цілісність, здатність проводити розрахунки та виконувати зобов'язання, залучати депозити клієнтів. Водночас масштаби подій, що відбуваються, і їх вплив на банківську систему України поки що важко виміряти і оцінити з наукової точки зору. Саме тому дослідження реакції банківського бізнесу на зміни, є актуальними і своєчасними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До аналізу діяльності банків, особливо під час воєнного стану, звертається все більше вітчизняних науковців і дослідників. Деякі дослідники звертаючись до цього питання, характеризують зміни в ресурсній базі та кредитно-інвестиційній політиці банків. Зокрема, Охрименко та Білошапка досліджували питання впливу банківського кредитування на розвиток економіки України на тлі воєнних дій [1]. Еркес, Каліта, Сундук дослідили ситуацію в банківському секторі та визначили основні тенденції на банківському ринку у умовах воєнного стану [2]. Вирішальними факторами вони назвали цифровізацію банків, фінансову підтримку банків центробанком. Шелудько та Шишков підкреслюють, що послідовна та прогнозована позиція НБУ, виражена монетарна та регуляторна політика дозволили забезпечити стабільну фінансову систему [3]. Повністю підтримуємо дану позицію. Інституційний аспект фінансово-кредитної підтримки у повоєнній відбудові економіці України досліджує Прозоров [4]. Кудряшов проаналізував вплив воєнного стану на зміну структури зовнішніх і внутрішніх запозичень у 2022 р., але не виокремив роль банків [5]. Бортніков Г. й співавтори дійшли висновку, що банки з державним капіталом продемонстрували фінансову стійкість, не зазнали значного вилучення коштів клієнтами, але віддавали перевагу кредитуванню великих корпорацій або фінансовій підтримці МСБ лише за державними програмами [6].

Також проблеми, з якими стикнувся банківський сектор України в результаті повномасштабного воєнного вторгнення на територію країни, аналіз тенденцій показників банківської сфери, розкривають дослідження Прокопенко та

ін., [7] Тимошук Н. та інші [8]. Крім висвітлення проблем, автори пропонують низку заходів щодо їх стабілізації ситуації в банківській сфері. Шляхи збереженні надійного функціонування української банківської системи після початку бойових дій, зокрема через розвиток цифровізації розглядається в роботі Школьник та ін. [9]. Оперативні дії, які було вжито НБУ відразу після оголошення воєнного стану в Україні, розкривають Другова та Другова [10].

Методика дослідження. У статті використано сукупність загальнонаукових і спеціальних методів дослідження, застосування яких забезпечило ґрунтовність, об'єктивність і достовірність поданих у дослідженні положень і висновків.

Метою статті є оцінка стану та основних ризикових точок банківського сектору України в умовах війни та визначення напрямів його адаптації до зрушень, викликаних війною.

Виклад основного матеріалу. В умовах повномасштабної агресії банківська система України пережила сильний стрес, який набув затяжного характеру та згодом трансформувався у складову системного ризику. Воєнний стан триває і наразі, що ускладнює оцінку втрат та результатів через непередбачуваність подальшого розвитку подій, а саме тривалості, масштабів та результатів війни. Але все рівно маємо всі підстави констатувати, що наразі вітчизняна банківська система вистояла і набула нового досвіду. До початку військової агресії кількість банків значно скоротилась (рис. 1).

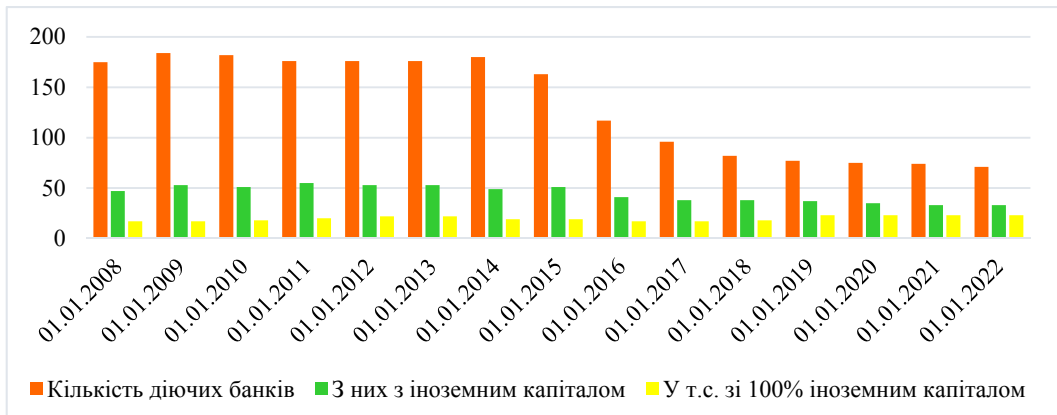

Рис. 1. Динаміка складових кількості банків України за 2008–2022 рр.
станом на 01.01 кожного року

Джерело: Складено авторами на основі [11].

Після подвійної перевірки якості активів було виведено з ринку понад 100 банків, на які на той час припадала третина всіх банківських активів, ПриватБанк було націоналізовано, інші великі банки були рекапіталізовані. Протягом 2022 року загальна кількість банків дещо зменшилася — з 71 до 67, зокрема банків зі 100 % іноземним капіталом — з 23 до 22. Це означає, що український банківський ринок залишається привабливим для іноземних інвесторів, можливо і через низьку ціну банків у разі їх продажу. Значну роль у цьому відіграв період covid-19, який підготував банки до стресових умов. Банки почали в цей період активно розвивати цифрові канали надання послуг. Майже всі українські банки вже тоді почали активно

закривали або трансформували неперспективні відділення, або за технічної можливості об'єднували їх, зменшували офісні площі, централізували функції бек та фронт офісів та персонал, в тому числі шляхом реінжинірингу бізнес-процесів. При цьому світова банківська статистика доводить, що ВВП розміром близько 200 млрд євро можуть обслуговувати від 23 до 54 банків. Отже, варто очікувати ще деякого скорочення кількості банків в Україні.

У результаті військових дій протягом 2022 р. кількість структурних підрозділів банків України скоротилась на 17,8 %, що втричі перевищує середні темпи останніх п'ять років [24]. Банки закривали відділення переважно через окупацію територій України, а також через міграцію значної частини населення (до 10 млн осіб) за кордон. Втрати відділень на окупованих територіях складають близько половини скорочених підрозділів. Разом з тим триває процес діджиталізації фінансових послуг, що обумовлює адаптацію банків через оптимізацію операційних витрат.

Однак усі ці процеси мають різні наслідки, не тільки позитивні. Це погіршує доступ споживачів низки регіонів до фінансових послуг та нерівноправні конкурентні умови, через домінування державних банків, до яких належать: Укрексімбанк, Ощадбанк, Приватбанк та Укргазбанк. Поведінка на ринку державних банків не лише відображає головні тренди в діяльності банківської системи, але і під своїм впливом їх формує, саме тому є одним із найважливіших чинників впливу на становище банківської системи України загалом [12]. Державні банки і надалі експлуатують образ гарантованої підтримки у разі стресу. Це вплинуло на зростання їх частки в активах і коштах клієнтів у 2022 р. по банківський сектор.

В умовах війни банки зіштовхнулися з рядом суттєвих проблем: скорочення активів, зокрема кредитних портфелів, через зростання кредитних ризиків; погіршення параметрів капіталізації, рентабельності; необхідність реінжинірингу бізнес-процесів.

За результатами діяльності суб'єктів банківської системи обсяг активів (усього) поступово зростав з 01.01.2008 (рис. 2).

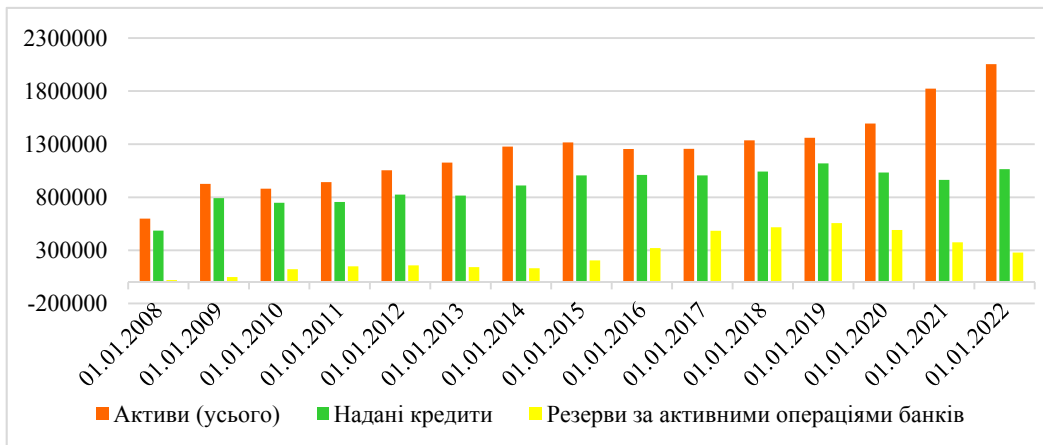

Рис. 2. Динаміка активів комерційних банків України за 2008–2022 рр. станом на 01.01 кожного року, млн грн

Джерело: Побудовано авторами на основі даних НБУ [13].

Після кризового періоду у 2010 році було зменшення, а далі до 2015 р. поступове нарощення активів. Після початку військової агресії росії на сході України було падіння обсягу активів, але вже з наступного року банки почали поступово їх нарощувати. Навіть у період кризи через пандемію covid-19 банки не збавили темп, а забезпечили прирощення. І вже станом на 01.01.2022 обсяг активів сягнув 2 053 928 млн грн. Активи українських банків хоча і зростають, але лишаються незначними. Зокрема, найбільший банк — Приватбанк, має активи на 18 млрд євро, тоді як, наприклад, у Польщі найбільший банк має активи понад 32 млрд євро, в Угорщині — 22 млрд євро, Республіки Чехія — 28 млрд євро. При цьому активи державних банків обтяжені значними інвестиціями в державний сектор (кредити, облігації, сертифікати НБУ). У сегменті корпоративного бізнесу основна конкуренція залишається між 4 державними банками, 5 банками з іноземним капіталом (Райффайзен, Креді Агріколь, Укрсиббанк, ОТП, Кредобанк) та 2 банками з приватним капіталом (ПУМБ, ТАСкомбанк) [14]. Решта банків не можуть брати на себе великі кредитні ризики через обмеження з боку акціонерів (іноземних банків) або недостатній капітал, тому конкурують між собою за крихітні ринкові ніші: малий і середній бізнес, домогосподарства [15].

Війна має значний вплив на бізнес-процеси банків і створює виклики, які вимагають уваги та адаптації. Одним з основних викликів є збільшення ризиків, пов'язаних зі знищенням або пошкодженням майна та інфраструктури, що призводить до збільшення збитків, які необхідно покрити за рахунок резервів. Якщо у 2021 р. внаслідок поступового оздоровлення кредитних портфелів банків відмічаємо скорочення резервів на 20 %, або 78 млрд грн, то за 2022 р. резерви зросли на 36 % у номінальному виразі. За перші 2 місяці 2022 р. резерви продовжили попередню тенденцію скорочення ще на 12 %, сягнувши 268 млрд грн. В подальшому підвищення ключової ставки, систематичні відключення електроенергії, погіршення платоспроможності боржників — фізичних осіб відобразилися в швидшому зростанні обсягу резервів та скороченні кредитного попиту. Однак вже наприкінці 2022 р. темпи зростання резервів скоротилися, що свідчить про стабілізацію фінансового середовища і поступову адаптацію економіки (рис. 3).

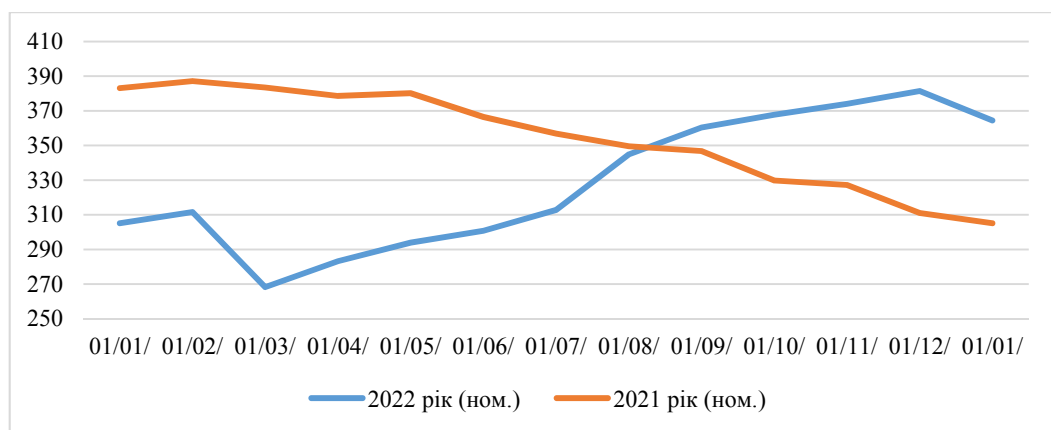

Рис. 3. Динаміка сукупних резервів банківської системи України, млрд грн
Джерело: Побудовано авторами за даними НБУ [13].

Зростання резервів найбільше відобразилося на кредитному портфелі банків. Від початку війни і з урахуванням інфляції він скоротився більше інших ключових сегментів банківської діяльності — на 35 %. Таке падіння повертає банки у допандемійні часи за розміром кредитного портфеля, фактично згаявши три роки зростання. Під час війни ключову роль у підтримці кредитування відіграють державні програми.

Серед основних проблем кредитування в Україні в умовах війни виділимо:

- ✓ погіршення платоспроможності позичальників через падіння доходів;
- ✓ руйнування активів та нерухомого майна;
- ✓ погіршення умов ведення бізнесу та його релокація;
- ✓ проблеми розміщення державних запозичень та кредитування [1];
- ✓ скорочення кваліфікованого банківського персоналу: частина професійних кадрів або загинуло, особливо на окупованих територіях, або виїхало та вже влаштувало своє життя за межами країни;

- ✓ відсутність життєдіяльності, що проявляється в тому, що молоді люди покидають країну, адже їм не цікаво спостерігати за руїнами та довготривалими відбудовами [16];

- ✓ формування залежності від міжнародних донорів, яка за умови нерационального управління може призвести до надмірної залежності і втраті ініціативності та інноваційності.

Переважає більшість банків скоротили кредитний портфель у сегменті роздрібного кредитування. Серед держбанків трохи збільшив роздрібний портфель Приватбанк, та Укрексімбанк, що явно суперечить його стратегії. Серед банків з іноземним капіталом згорання кредитування населення було дуже значним, хоча їх частка в кредитному портфелі системи була невеликою. Альфа-Банк традиційно спеціалізувався на роздрібному кредитуванні. Проте з початком воєнної агресії росії проти України в 2022 р. на його діяльність сильно вплинув репутаційний ризик. У сегменті корпоративних клієнтів істотно збільшили кредитний портфель лише державні банки [17].

Під час війни відбулося збільшення кількості та обсягів проблемних кредитів через зниження платоспроможності позичальників, втрату іпотечного та заставного майна, на придбання якого були отримані кредити. Внаслідок війни в зоні ризику дефолту перебувають частини кредитного портфеля східних і південних регіонів України, а саме близько 6,2–7%. Для уникнення зростання втрат банки вимушені скорочувати обсяги кредитування в ризикових регіонах, особливо в галузях, пов'язаних з сільським господарством і промисловістю, які найбільше страждають від військових дій і екологічних катаклізмів. Натомість варто збільшувати кількість кредитів, що видаються в західній і центральній частині країни, які не постраждали від війни напряму. В цих регіонах спостерігається зростання населення і релокація компаній.

Найбільша частка непрацюючих кредитів NPL зосереджена в державних банках, зокрема в Приватбанку — 188,1 млрд грн, що становить 43,8 % усіх прострочених кредитів.

Якщо державні банки збільшували резерви під кредитні ризики в середньому на 25 %, то банки з іноземним капіталом накопичували резерви значно вищими темпами, а саме збільшили їх у 12 разів через погіршення якості кредитів. Банки з місцевим приватним капіталом збільшили резерви в середньому на 144 %.

Узагальнено по банківському сектору протягом 2022 р. не спостерігалось критичного скорочення коштів клієнтів, хоча показники коштів суб'єктів господарювання лише на початок серпня 2022 р. повернулися на рівень початку року. У 2022 р. обсяг клієнтських коштів зростає, але зростає і їх вартість, що негативно впливає на перспективи відновлення кредитної діяльності банків (рис. 4).

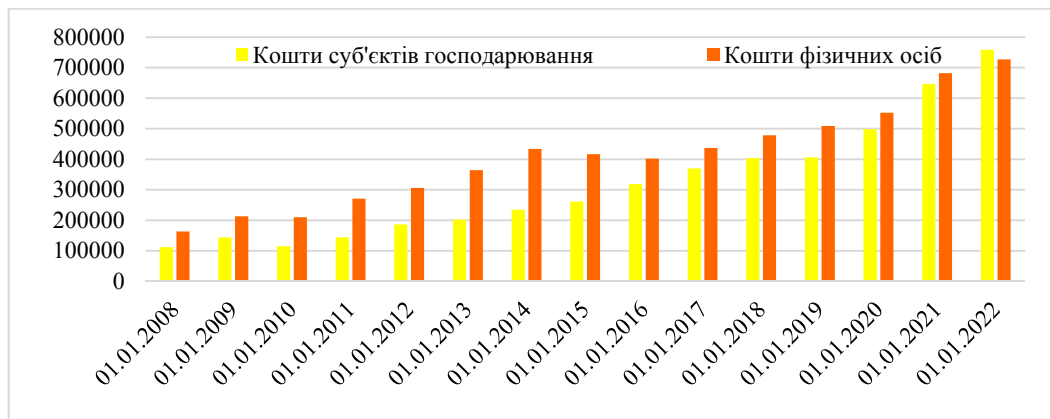

Рис. 4. Динаміка обсягу коштів у банках України за видами за 2008–2022 рр. станом на 01.01, млн грн

Джерело: складено авторами на основі [13].

Значна роль у збереженні стабільності банківського сектору та уникнення паніки належить НБУ. Вже 24 лютого 2022 р. були введені обмеження на добове зняття готівки з одного рахунку — 100 тис. грн, одночасно банкомати мали обмеження на видачу не більше як 40 купюр за одну транзакцію. Банківські канікули не вводилися. Проте у перші дні війни люди активно почали лишати свої домівки або ж швидко потрапили в зону бойових дій. Через активну міграцію і банківського персоналу в перші дні паніки не всі відділення і банкомати могли працювати штатно і так само не всі люди мали час на зняти готівку. Це призвело до зберігання коштів всередині банківської системи.

У другій половині 2022 р. стало очевидним масштабне руйнування української економіки та інфраструктури. На думку Анауї Л. та ін. (2022), війна в Україні посилила вплив суб'єктивної невизначеності (за результатами опитування), перш за все щодо майбутньої інфляції. Як зазначають дослідники, невизначеність цін зросла з 140 до майже 175 % у березні 2022 р. [18]. Ця невизначеність вплинула і на світову динаміку. На думку голови Швейцарського національного банку Т. Джордана, з початком російського вторгнення інфляційний тиск (або інфляційна динаміка) у всьому світі значно зріс, посилюється вплив на реальну економіку, невизначеність зросла, що, також відобразиться на поведінці економічних агентів [19].

Внаслідок економічних втрат погіршилася строкова структура фондування. В цілому це не створює безпосередніх ризиків для банківської системи, але послаблює стійкість окремих банків до можливих різких змін у поведінці вкладників. Наразі на депозитному ринку спостерігається слабка конкуренція та існує загроза доларизації.

Збереження довіри та цифровізація, особливо в сегменті роздрібних послуг, відіграє ключову роль у прирощенні клієнтської бази. Окрім збереження довіри вкладників до банків, цьому сприяли регулярні та значні надходження державних соціальних виплат на банківські рахунки домогосподарств. При цьому надходження нових коштів відбувається нерівномірно: основні обсяги розміщені на поточних рахунках у державних банках. Найбільш вагомими джерелами фінансування післявоєнної відбудови України повинні стати репарації від країни-агресора та допомога міжнародної спільноти [20].

Попри складну ситуацію в економіці, яку спровокувала війна, обсяги надлишкової ліквідності банківської системи зростають. За деякими показниками її ліквідність сягає рекордних значень. Маємо значний структурний профіцит ліквідності через підвищення нормативів обов'язкових резервів банків та інвестування банків у депозитні сертифікати. Як наслідок зниження кредитування економіки, яке, навпаки, потрібно стимулювати, особливо в повоєнний період.

Це тимчасово вільні кошти, які залишилися в банках після видачі кредитів, інвестицій в облігації уряду та інші активи: влітку 2022 р. коливалися в межах 200–250 млрд грн, восени перетнули позначку 300 млрд грн і надалі мають зростаючу тенденцію. І вже на початку листопада 2022 р. українські банки акумулювали на кореспондентських рахунках і в депозитних сертифікатах НБУ рекордні обсяги надлишкової ліквідності — понад 400 млрд грн.

У 2022 р. капіталізація банків знизилася, хоча буфер достатності капіталу залишається значним. Варто констатувати зміну структури капіталу: різко зменшилася частка поточних прибутків, багато банків зазнали збитків через визнання збитків за кредитними ризиками, уповільнилися темпи збільшення статутного капіталу (рис. 5), багато банків призупинили виплату дивідендів.

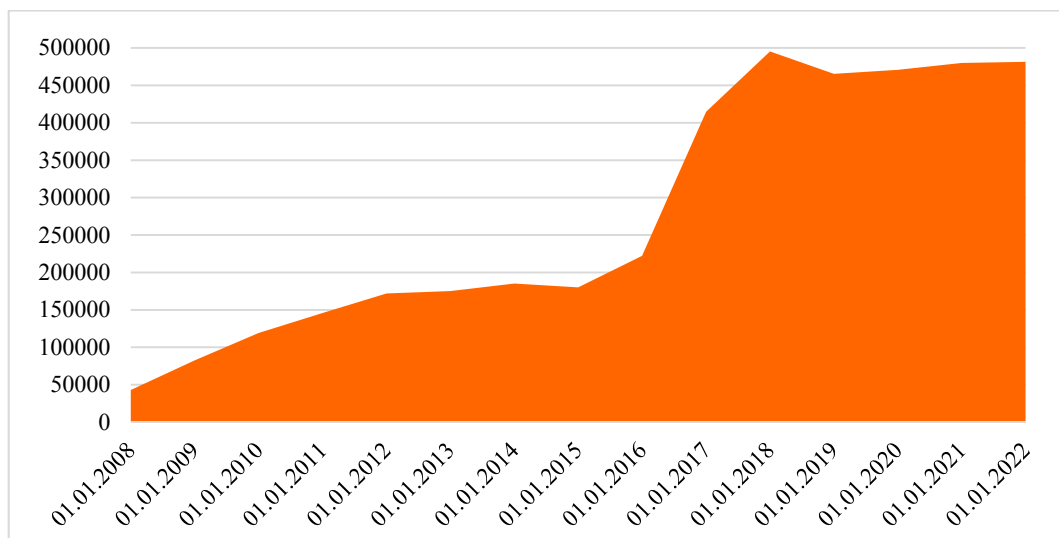

Рис. 5. Динаміка статутного капіталу банків України за 2008–2022 рр.
станом на 01.01, млн грн

Джерело: складено авторами на основі [13].

І хоча статутний капітал найбільших банків не змінився, але загальний розмір капіталу в системі зменшився внаслідок виходу російських банків з ринку (табл. 1).

Таблиця 1

ЗМІНА КАПІТАЛІЗАЦІЇ НАЙБІЛЬШИХ УКРАЇНСЬКИХ БАНКІВ у 2022 р., млн грн

Банк	Статутний капітал		Власний капітал		Регулятивний капітал	
	01.11.2022	Темп приросту, %	01.11.2022	Темп приросту, %	01.11.2022	Темп приросту, %
Приватбанк	206 059,70	0,00	57 419,60	-13,80	56 131,50	37,40
Ощадбанк	49 472,80	0,00	22 668,20	3,70	19 506,80	8,30
Укрексімбанк	45 570,00	0,00	2 786,20	-77,60	6 997,70	-49,30
Альфа-банк	28 726,20	0,00	8 748,40	-32,20	7 812,60	-31,70
Укргазбанк	13 318,60	0,00	6 356,20	-45,40	8 076,50	-29,60
ОТП банк	6186,00	0,00	11 246,30	1,70	10 878,30	4,50
Райффайзен банк	6154,50	0,00	18 004,60	15,60	13 903,10	11,90
Укрсиббанк	5069,30	0,00	12 162,20	27,40	12 099,50	35,80
ПУМБ	4780,60	0,00	12 135,10	-3,40	11 758,60	6,80
Універсальний банк	4202,70	0,00	7830,10	16,40	8 648,90	21,20
Банк Кредит Дніпро	3586,60	0,00	1754,00	-2,20	1 564,60	3,80
Піреус банк ІСВ	2531,30	0,00	581,8	-16,80	544,6	-5,60
Кредобанк	2249,00	0,00	4033,20	2,20	3761,00	16,00
Банк Південний	2048,00	0,00	4218,00	12,20	4232,20	15,90
Таскомбанк	1960,10	0,00	3167,30	1,40	2674,20	-5,00
Прокредит Банк	1572,00	0,00	2554,50	-36,30	3332,50	-14,20
Креді Агріколь	1222,90	0,00	6053,00	-9,60	6711,40	1,80
Банк	1054,70	0,00	2360,60	7,40	2083,00	0,30
У цілому по банківському секторі	406 185,20	-15,60	216 569,70	-15,20	208 277,70	0,30

Джерело: Складено авторами за даними [13, 17].

За даними табл. 1 бачимо, що в цілому розмір капіталу не надто відрізняється від регулятивного, за винятком тих банків, які залучають субординовані кредити. В державних банках (Приватбанк, Укрексімбанк) регулятивний капітал менший за статутний, через поточні та накопичені збитки. Загалом регулятивний капітал 8 із 20 найбільших банків суттєво скорочено через визнання збитків за кредитами. Це значно послабило потенціал зростання кредитного портфеля, і ускладнює участь банків у повоєнній відбудові. Загалом регулятивний капітал у системі не сильно змінився. У травні-червні 2022 р. закінчилися канікули по по-

гашенню кредитів для позичальників, надані в умовах воєнного стану, і кредитні ризики та кредитні ризики відразу ж матеріалізувалися, оскільки багато позичальників не могли так швидко відновити свою платоспроможність. Відповідно зросли витрати банків на створення резервів, що призвело до збитків і зменшення капіталу.

Спостерігаємо значну волатильність рентабельності активів від позитивного значення на початку лютого 2022 р. 4,2 % до від'ємного -1,15 на станом наприкінці весни 2023 р., з подальшим зростанням до позитивного значення 0,29 % на 01.08.2022, але на 01.09.2022 знову знизився до 42 0,25%. Рентабельність капіталу українських банків також суттєво погіршилася: цей показник знизився з 33,31 % на 01.02.2022 до негативного -4,09 % на 01.07.2022. В цілому банківська система України забезпечує прибуткову діяльність, але окремі банки показують збиткову діяльність. Загалом за 10 місяців 2022 р. поточні збитки визнав 21 банк, з яких два держбанки Укресімбанк та Укргазбанк показали рекордні збитки, а також нарахування резервів під збитки. Крім того, 28 банків забезпечили прибутковість переважно за рахунок доходу від інвестицій у державні боргові цінні папери (понад 50 %). В окремих приватних банках ця частка перевищила 90 %. У I кварталі 2023 р. банківський сектор отримав 34 млрд грн прибутку проти 152 млн грн збитку в I кварталі 2022 р. Основними чинниками стали зростання операційних доходів (на 48 %) і, на відміну від минулого року, порівняно несуттєві банківський сектори доформували резерви. Станом на 01.04.2023 лише 5 з 65 банків платоспроможних установ були збитковими із сукупним збитком 39,8 млн грн.

У 2022 р. банківський сектор працював відносно надійно: платіжні та розрахункові операції здійснювалися практично без перебоїв, клієнти лише на короткий час втрачали доступ до своїх коштів. Водночас прямі військові дії обмежують темпи зростання попиту на банківські послуги та спричиняють додаткові збитки для банків. Зазначимо, що найбільш серйозними з точки зору впливу на діяльність банків виявилися в першу чергу операційні та кредитні ризики, а також ліквідності (рис. 6). Національний банк проведе у 2023 р. оцінку якості активів, щоб переконатися в коректності підходів банків до оцінки кредитного ризику.

Операційний ризик	Кредитний ризик	Ризик ліквідності
• Пошкодження основних засобів будівлі (особливо на тимчасово окупованих територіях) • Матеріальна втрата готівки • Знеструмлення електропостачання • Додаткові витрати на перерозподіл роботи та релокацію філій • Втрата кваліфікованого персоналу через загибель, міграцію за кордон • Демотивація персоналу	• Збільшення неплатежів • Знецінення заставних активів (товари, цінні папери, тощо) • Втрата застави за іпотечними кредитами (нерухомість) • Зниження рейтингу суверенних облігацій та дефолтних свопів • Порушення умов кредитних угод • Низький рівень рентабельності потенційних позичальників	• Невідповідність фінансування в LCU та FCY • Закриття міжбанківського ринку • Втрата доступу до нових джерел фінансування • Виснаження заощаджень домогосподарств • Непрацюючий ринок капіталів (фондовий)

Рис. 6. Прояв основних ризиків банківської системи України в умовах війни

Для зниження цих ризиків банківський бізнес уже вжив певних заходів і потрібно і надалі вживати окремі заходи. Зокрема з погляду операційного ризику: запроваджено автономну генерацію електроенергії; спираючись на досвід карантину розвивається віддалена робота персоналу; перерозподіл персоналу; посилена увага за проведенням операцій. Кредитний ризик: посилення критеріїв прийнятності до позичальників; перехід до короткострокового фінансування, нажаль; збільшення резервів на збитки; видача відмов по кредитним заявкам; продовження кредитних канікул. Для зниження ризику ліквідності необхідно рефінансування центрального банку, розширювати доступ до пільгових позик від міжнародних грантових програм, кредиторів та урядів.

Після широкомасштабного вторгнення росії в Україну в лютому 2022 р., зважаючи на значні обсяги державних цінних паперів в портфелях комерційних банків, НБУ запровадив рефінансування на умовах овернайт із заставою високоліквідних активів. Також запроваджено інструмент компенсаторної підтримки банків шляхом надання їм беззаставних, бланкових кредитів рефінансування в національній валюті терміном до одного року [Ошибки! Источник ссылки не найден.21], що у комплексі сприяло зростанню обсягу отриманих банками кредитів рефінансування. Обсяги такого беззаставного (бланкового) рефінансування обмежено на рівні 30% наявних у банку на 23 лютого депозитів населення. Ці позики, компенсації відпливу коштів фізичних осіб, були безпрецедентними — без застави. Протягом перших 11 днів через цей інструмент банки отримали 62 млрд грн. Для порівняння: до 25 лютого загальна сума в національній валюті на коррахунках банків в НБУ становила 58 млрд грн. Однак ліквідність банків залишалася високою, банки звертались до рефінансування обмежено. А зі зростанням облікової ставки, взагалі банки почали масово повертали кредити. Чисте погашення кредитів рефінансування банків перед НБУ за червень-жовтень 2022 р. становило 49,5 млрд грн.

За 2022 р. валюта балансу банківської системи України зросла у номінальному вимірі на 15 %. Для порівняння: у 2021 р. номінальна валюта балансу зросла на 29 %, а в пандемійний 2020 р. — на 22 %. Однак іншу тенденцію спостерігаємо, перерахувавши баланси з урахуванням інфляції: у 2020 р. баланси банків зросли на 16 %, у 2021 р. — лише на 1,4 %, а от у воєнному 2022 р. баланси скоротилися на 15 %.

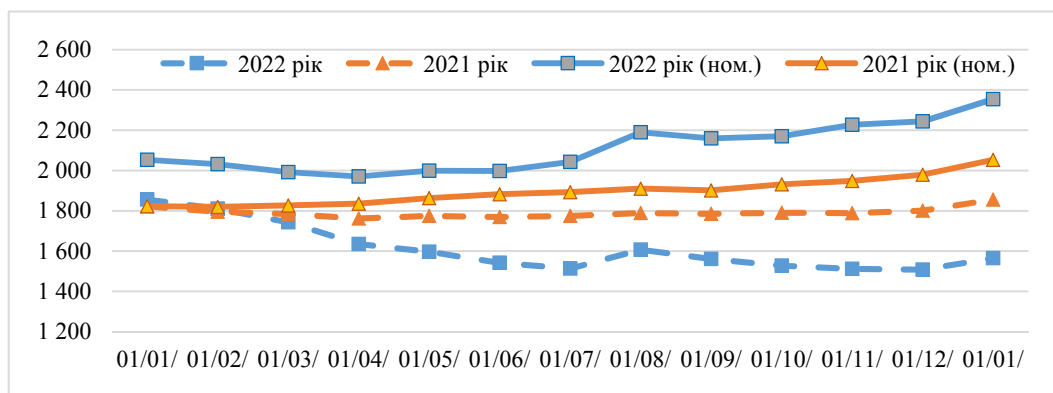

Рис. 7. Помісячна динаміка номінальних і реальних сукупних балансів банківської системи України, млрд грн

Джерело: побудовано авторами на основі даних НБУ і Укрдержстата [25, 26].

Скоригувавши баланси на рівень накопичуваної інфляції (до базових цін на 01.01.2021), маємо констатувати, що внаслідок війни банки України були відкинуті назад на кілька років: баланс на кінець 2022 р. був на 14 % нижчим, ніж на початок 2021 р.

Відновлення обсягів банківського кредитування в умовах післявоєнного відновлення економіки повинне впроваджуватись разом із заходами щодо збільшення інвестиційної привабливості та зростання інвестиційного потенціалу України. Важливим фактом є те, що відбудувати, а тим паче якнайшвидше, економіку нашої країни після настільки значних руйнувань та пошкоджень виключно за рахунок внутрішніх ресурсів України буде неможливо. Саме тому важливим аспектом, у ряді зі збереженням потенціалу ресурсів українських банків, є висока привабливість залучення зовнішнього фінансування, як у вигляді прямих інвестицій, так і у вигляді кредитів від міжнародного фінансового ринку [22].

Погоджуємось з Цигановою [23], що в умовах війни банки мають пристосувати свої бізнес-моделі до зміни структури потреб клієнтів у банківських послугах та подальшого погіршення параметрів кредитних портфелів. Оскільки за таких умов практично перед кожним банком постає проблема нарощування резервів та забезпечення дотримання вимог щодо капіталу, необхідно своєчасно визначатися зі шляхами докапіталізації. Оскільки загострення проблем ресурсного забезпечення банків є цілком прогнозованим, менеджмент банків та регулятори мають адекватно та своєчасно реагувати на цю ситуацію. Своєчасним є прийняття закону № 2180-IX щодо повного державного гарантування повернення депозитів у період воєнного стану та протягом трьох місяців після його завершення, що підвищує довіру до банків. Практично безперебійне функціонування платіжно-розрахункової інфраструктури та відносно вільний доступ клієнтів до власних коштів у рамках регуляторних заходів НБУ виключно позитивно вплинули на стабільність української економіки.

Висновки. В умовах військових дій банківський сектор України виявив стійкість, зазнавши впливу системних ризиків вистояв. Банки зазнавши відтоку депозитів на початку війни з росією, відносно швидко відновили клієнтську базу, але фактично заморозили кредитування, враховуючи девальвацію гривні кредитний портфель вітчизняних банків практично не зростав. Провідну роль, як і в довоєнний період відіграють державні банки, частка яких в активах і коштах клієнтів у 2022 р. продовжила зростати. Серед основних фінансових ризиків, з якими зіткнулись банки виокремлено операційний ризик, ризик ліквідності та кредитний. Визначено, що на кінець 2022 р. банківська система України зберігає прийнятний рівень операційної стабільності, надлишкової ліквідності та намагається мінімізувати фактори кредитного, операційного та валютного ризиків.

До передумов відновлення економічної діяльності банківського сектору України після війни відносимо:

- ✓ програма *інституційного розвитку* БС в динамічних умовах та невизначеності;
- ✓ переоцінка *якості активів банків*, неминуче падіння капіталу банків (відсутність джерел погашення позик через зниження ВВП, зростання NPL);

- ✓ інвестиції у проєктне фінансування: комплексне фінансування з вищою маржою;
- ✓ зміна операційної моделі, розвиток нових бізнес-моделей, зокрема «роздрібний банкінг»;
- ✓ нові технології: телекомунікації та все більш потужне апаратне / програмне забезпечення; інформаційні технології; діджиталізація; штучний інтелект;
- ✓ зосередження на нових послугах, доходах від комісії: лізинг, факторинг, пенсійні фонди, страхування життя тощо.

Після закінчення воєнних дій Україна потребуватиме масштабної відбудови економіки на основі плану уряду за підтримки міжнародних донорів. Серед основних питань виділимо: відбудова знищеного або пошкодженого унаслідок війни майна; відновлення економічної діяльності; повернення біженців в країну та вирішення питань включеності населення; формування засад для стійкого економічного зростання.

Література

1. Охрименко І.Б., Білошапка В.С. *Наукові інновації та передові технології*. Вплив банківського кредитування на економічний розвиток України: реалії та перспективи на тлі війни. URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/nauka/article/view/1709/1707> (дата звернення: 08.05.2023).
2. Еркес О., Калита О., Сундук Т. Банківська система України в умовах війни. *SCIENTIA RUCTUOSA. ВІСНИК Київського національного торговельно-економічного університету*, 2022/144(4), 122–133. URL: [https://doi.org/10.31617/1.2022\(144\)09](https://doi.org/10.31617/1.2022(144)09). (дата звернення: 15.02.2023).
3. Шелудько Н. М. Національний банк України в умовах воєнного стану: ефективність дій на ринках капіталу. *Фінанси України*. — 2022. — № 5. — С. 61-85.
4. Прозоров Ю.В. Локалізація глобальних банків розвитку в умовах відновлення та модернізації економіки після війни. *Фінансовий ринок: сучасні тренди та нові виклики: тези доп. Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф.* (Київ, 31 жовтня 2022 р.) / відп. ред. Н. П. Шульга. — Київ: Держ. торг.-екон. ун-т, 2022. — 115 с. URL: <https://knute.edu.ua/file/MzEyMQ==/daa741958105e699b2f6f8e99214d13f.pdf> (дата звернення: 20.03.2023).
5. Кудряшов В. П. Фінансування інфраструктури в період подолання наслідків війни. *Фінанси України*. 2022. № 4. С. 46-66.
6. Бортніков Г.П, Любіч О. О., Гладких Д. М. Державні банки в умовах воєнного стану: ключові проблеми та заходи реагування *Фінанси України*. 2022. № 4. С. 67-91.
7. Prokopenko, N., Myronchuk, V., & Sherel, I. (2022). Principles of functioning of the banking system of Ukraine in the conditions of war. *Economy and society*, 41. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-41-33>
8. Tymoshyk, N., Krylova, O., Myroshnychenko, I., Kyrychenko, K., & Myronchuk, V. (2022). Dilemmas and ways of solving the functioning of the banking system of Ukraine in the conditions of martial law. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*, 5 (46), 40-53. <https://doi.org/10.55643/fcaptop.5.46.2022.3905>
9. Shkolnyk, I., Frolov, S., Orlov, V., Datsenko, V., & Kozmenko, Y. (2022). The impact of financial digitalization on ensuring the economic security of a country at war: new measurement vectors. *Investment Management and Financial Innovations*, 19(3), 119-138. DOI: 10.21511/imfi.19(3).2022.11

10. Druhov, O., & Druhova, V. (2022). Banking system in Ukraine 2022: Before and in the Wartime. *Bezpieczny Bank*, 86(1), 33-48. <https://doi.org/10.26354/bb.2.1.86.202212>.
11. Кількість банків в Україні. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/banks/stat/count/> (дата звернення: 02.03.2023)
12. Національний інститут стратегічних досліджень. Державні банки України в умовах війни. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/derzhavni-banky-ukrayiny-v-umovakh-viyny> (дата звернення: 18.04.2023)
13. NBU. Офіційний сайт Національного банку України. Retrieved from <https://www.bank.gov.ua>
14. Бортніков Г.П., Любич О. О., Гладких Д. М. Державні банки в умовах воєнного стану: ключові проблеми та заходи реагування *Фінанси України*. 2022. № 4. С. 67-91
15. Уплив воєнного стану на продуктивність банківського сектора України. URL: <https://fkd.net.ua/index.php/fkd/article/view/3966>. (дата звернення: 21.05.2023)
16. Чим прислужиться Україні світовий досвід повоєнної відбудови. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-vidbudova/3690887-cim-prisluzitsa-ukraini-svitovij-dosvid-povoennoi-vidbudovi.html> (дата звернення: 20.05.2023)
17. Arzhevitin, S., Bortnikov, G., Bublyk, Y., & Lyubich, O. (2023). IMPACT OF MARTIAL STATE ON THE PERFORMANCE OF THE UKRAINIAN BANKING SECTOR. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*, 1(48), 23–41. <https://doi.org/10.55643/fcapter.1.48.2023.3966>
18. Anayi, L., Bloom, N., Bunn, P., Mizen, P., Thwaites, G., & Yotzov, I. (2022). The impact of the war in Ukraine on economic uncertainty. *CEPR Policy Portal*. Retrieved from <https://cepr.org/voxeu/columns/impact-war-ukraine-economic-uncertainty>
19. Jordan, T. (2022) What are the consequences of the war in Ukraine for the SNB's monetary policy? Speech by Mr Thomas Jordan, Chairman of the Governing Board of the Swiss National Bank, at the 114th Ordinary General Meeting of Shareholders of the Swiss National Bank, Berne, 29 April 2022. Retrieved from <https://www.bis.org/review/r220502c.pdf>
20. Богдан Т., Відбудова економіки: напрямки, важелі, інститути. Retrieved from <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/04/25/686208/>
21. НБУ Постанова Правління Національного банку України «Про роботу банківської системи в період запровадження воєнного стану» від 24 лютого 2022 року. *Офіційне Інтернет-представництво Національного банку України*. Retrieved from https://bank.gov.ua/ua/legislation/Resolution_24022022_18
22. Роль банківської системи країни в забезпеченні її економічного зростання. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/300244291.pdf> (дата звернення: 17.04.2023).
23. Циганова Н.В. Регулювання банківського сектору в умовах дестабілізації фінансових ринків. *Сучасні гроші, банківські послуги та фінансові інновації в умовах інтеграції України в ЄС: матеріали V всеук. наук.-практ. інтерн. конф. студ. аспір., молод. вчених і пров. фахів.* Київ, КНЕУ. — Дніпро: Середняк Т. К., 2023, —С. 290-293
24. Кількість структурних підрозділів банків: станом на 1 квітня 2023р. Національний банк України. Офіційний сайт. URL: https://bank.gov.ua/files/stat/Kil_pidr_2023-04-01.xlsx (дата звернення: 06.06.2023)
25. Наглядова статистика. Згруповані балансові залишки: станом на 1 березня 2023р. Національний банк України. Офіційний сайт. URL: https://bank.gov.ua/files/stat/aggregation_2023-03-01.xlsx. (дата звернення: 16.04.2023).
26. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 16.05.2023).

References

1. Okhrymenko I.B., Biloshapka V.S. Naukovi innovatsii ta peredovi tekhnolohii. Vplyv bankivs'koho kredytuvannia na ekonomichnyj rozvytok Ukrainy: realii ta perspektyvy na tli vijny. URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/nauka/article/view/1709/1707>. (Data zvernennia: 08.05.2023).
2. Erkes O., Kalyta O., Sunduk T. Bankivs'ka systema Ukrainy v umovakh vijny. CIENTIA RUCTUOSA. VISNYK Kyivs'koho natsional'noho torhovel'no-ekonomichnoho universytetu, 2022(144)(4), 122–133. URL: [https://doi.org/10.31617/1.2022\(144\)09](https://doi.org/10.31617/1.2022(144)09). (Data zvernennia: 15.02.2023).
3. Shelud'ko N. M. Natsional'nyj bank Ukrainy v umovakh voiennoho stanu: efektyvnist' dij na rynkakh kapitalu. Finansy Ukrainy. — 2022. — № 5. — С. 61-85.
4. Prozorov Yu.V. Lokalizatsiia hlobal'nykh bankiv rozvytku v umovakh vidnovlennia ta modernizatsii ekonomiky pislia vijny. Finansovyj rynok: suchasni trendy ta novi vyklyky: tezy dop. Vseukr. nauk.-prakt. internet-konf. (Kyiv, 31 zhovtnia 2022 r.) / vidp. red. N. P. Shul'ha. — Kyiv: Derzh. torh.-ekon. un-t, 2022. — 115 s. URL: <https://knute.edu.ua/file/MzEyMQ==/daa741958105e699b2f6f8e99214d13f.pdf>. (Data zvernennia: 20.03.2023).
5. Kudriashov V. P. Finansuvannia infrastruktury v period podolannia naslidkiv vijny. Finansy Ukrainy. 2022. № 4. С. 46-66.
6. Bortnikov H.P., Liubich O. O., Hladkykh D. M. Derzhavni banky v umovakh voiennoho stanu: kliuchovi problemy ta zakhody reahuvannia. Finansy Ukrainy. 2022. № 4. С. 67-91.
7. Prokopenko, N., Myronchuk, V., & Sherel, I. (2022). Principles of functioning of the banking system of Ukraine in the conditions of war. *Economy and society*, 41. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-41-33>
8. Tymoshyk, N., Krylova, O., Myroshnychenko, I., Kyrychenko, K., & Myronchuk, V. (2022). Dilemmas and ways of solving the functioning of the banking system of Ukraine in the conditions of martial law. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*, 5 (46), 40-53. <https://doi.org/10.55643/fcaptp.5.46.2022.3905>
9. Shkolnyk, I., Frolov, S., Orlov, V., Datsenko, V., & Kozmenko, Y. (2022). The impact of financial digitalization on ensuring the economic security of a coun-try at war: new measurement vectors. *Investment Management and Financial Innovations*, 19(3), 119-138. DOI: 10.21511/imfi.19(3).2022.11
10. Druhov, O., & Druhova, V. (2022). Banking system in Ukraine 2022: Before and in the Wartime. *Bezpiecz-zny Bank*, 86(1), 33-48. <https://doi.org/10.26354/bb.2.1.86.202212>.
11. Kil'kist' bankiv v Ukraini. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/banks/stat/count/> (Data zvernennia: 02.03.2023)
12. Natsional'nyj instytut stratehichnykh doslidzhen'. Derzhavni banky Ukrainy v umovakh vijny. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/derzhavni-banky-ukrayiny-v-umovakh-viyny>. (Data zvernennia: 18.04.2023)
13. NBU. Ofitsijnyj sajт Natsional'noho banku Ukrainy. Retrieved from <https://www.bank.gov.ua>
14. Bortnikov H.P., Liubich O. O., Hladkykh D. M. Derzhavni banky v umovakh voiennoho stanu: kliuchovi problemy ta zakhody reahuvannia. Finansy Ukrainy. 2022. № 4. С. 67-91
15. Uplyv voiennoho stanu na produktyvnist' bankivs'koho sektora Ukrainy. URL: <https://fkd.net.ua/index.php/fkd/article/view/3966> (Data zvernennia: 21.05.2023)
16. Chym prysluzhyt'sia Ukraini svitovyj dosvid povoiennoi vidbudovy. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-vidbudova/3690887-cim-prisluzitsa-ukraini-svitovij-dosvid-povoennoi-vidbudovi.html> (Data zvernennia: 20.05.2023)
17. Arzhevitin, S., Bortnikov, G., Bublyk, Y., & Lyubich, O. (2023). IMPACT OF MARTIAL STATE ON THE PERFORMANCE OF THE UKRAINIAN BANKING

SECTOR. Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice, 1(48), 23–41. <https://doi.org/10.55643/fcaptp.1.48.2023.3966>

18. Anayi, L., Bloom, N., Bunn, P., Mizen, P., Thwaites, G., & Yotzov, I. (2022). The impact of the war in Ukraine on economic uncertainty. CEPR Policy Portal. Retrieved from <https://cepr.org/voxeu/columns/impact-war-ukraine-economic-uncertainty>

19. Jordan, T. (2022) What are the consequences of the war in Ukraine for the SNB's monetary policy? Speech by Mr Thomas Jordan, Chairman of the Governing Board of the Swiss National Bank, at the 114th Ordinary General Meeting of Shareholders of the Swiss National Bank, Berne, 29 April 2022. Retrieved from <https://www.bis.org/review/r220502c.pdf>

20. Bohdan T., Vidbudova ekonomiky: napriamky, vazheli, instytuty. Retrieved from <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/04/25/686208/>

21. NBU Postanova Pravlinnia Natsional'noho banku Ukrainy «Pro robotu bankivs'koi systemy v period zaprovadzhennia voiennoho stanu» vid 24 liutoho 2022 roku. Ofitsijne Internet-predstavnytstvo Natsional'noho banku Ukrainy. Retrieved from https://bank.gov.ua/ua/legislation/Resolution_24022022_18

22. Rol' bankivs'koi systemy krainy v zabezpechenni ii ekonomichnoho zrostannia. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/300244291.pdf> (Data zvernennia: 17.04.2023).

23. Tsyhanova N.V. Rehuliuвання bankivs'koho sektoru v umovakh destabilizatsii finansovykh rynkiv. Suchacni hroshi, bankivs'ki posluhy ta finansovi innovatsii v umovakh intehtratsii Ukrainy v YeS: materialy V vseuk. nauk.-prakt. intern. konf. stud. aspir., molod. vchenykh i prov. fakh-iv. Kyiv, KNEU. — Dnipro: Seredniak T. K., 2023, —S. 290-293

24. Kil'kist' strukturnykh pidrozdiliv bankiv: stanom na 1 kvitnia 2023r. Natsional'nyj bank Ukrainy. Ofitsijnyj sajt. URL: https://bank.gov.ua/files/stat/Kil_pidr_2023-04-01.xlsx (Data zvernennia: 06.06.2023)

25. Nahliadova statystyka. Zgrupovani balansovi zalyshky: stanom na 1 bereznia 2023r. Natsional'nyj bank Ukrainy. Ofitsijnyj sajt. URL: https://bank.gov.ua/files/stat/aggregation_2023-03-01.xlsx (Data zvernennia: 16.04.2023).

26. Ofitsijnyj sajt Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/> (Data zvernennia: 16.05.2023).